

УДК 340.15(470)

*А.О. Сімоненко
здобувач наукового ступеня
кандидата юридичних наук,
Університет «КРОК»*

Формування інституту адвокатури в СРСР (на етапі становлення союзної держави)

У статті досліджено особливості формування інституту адвокатури в СРСР у період становлення радянської держави. Проаналізовано еволюцію нормативно-правових актів з урахуванням специфіки історичної епохи. Розкрито вплив партійно-державного керівництва на формування тогочасної судової системи.

Ключові слова: адвокатура, партійне керівництво, радянська влада, СРСР, судовий захист.

*А.О. Сімоненко
соискатель ученой степени
кандидата юридических наук,
Университет «КРОК»*

Формирование института адвокатуры в СССР (на этапе становления союзного государства)

В статье раскрываются особенности формирования института адвокатуры в СССР на этапе становления советского государства. Проанализирована эволюция нормативно-правовых актов с учетом специфики исторической эпохи. Раскрыто влияние партийно-государственного руководства на формирование судебной системы изучаемого периода.

Ключевые слова: адвокатура, партийное руководство, советская власть, СССР, судебная защита.

*A. Simonenko
post-graduate student
«KROK» University*

Formation of the institute of advocates in the USSR (at the evaluation of the union state)

The article reveals features of the formation of the Institute of Advocacy in the USSR during the period of the foundation of the Soviet state. The evolution of normative-legal acts is considered in the light of the specifics of the historical epoch. The influence of the party-state leadership on the formation of the judicial system is revealed.

Key words: advocacy, party leadership, Soviet power, USSR, judicial protection.

Постановка проблеми

Створення Радянського Союзу супроводжувалося подіями, що позначилися на основних сферах життєдіяльності суспільства, в тому числі й на особливостях функціонування правової системи. Радянське державотворення відбувалося паралельно з утвердженням і поширенням адміністративно-командної системи управління. З огляду на це законодавство Радянського Союзу розвивалося умовно, та як основою радянської системи була правляча Комуністична партія. Вона визначала законодавчу політику, контролювала систему судочинства, що, у свою чергу, позначалося на функціонуванні інституту адвокатури в період становлення союзної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Даній проблемі присвячували багато уваги низка відомих учених, з-поміж яких можна визначити: Н. Акініну, Т. Андрусюка, В. Бабенка, А. Ісакову, А. Верещагіну, Г. Камалову, Є. Камалова, І. Потапчук, А. Шагланову, Ю. Шпаковського, С. Юношева та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На сьогоднішній день ученими багато уваги відводиться загальним питанням створення СРСР та формуванню законодавства союзної держави. Актуальним у зв'язку з цим є з'ясування особливостей формування правової системи з урахуванням факторів, що безпосередньо вплинули на цей процес. Дослідження інституту адвокатури дозволить глибше усвідомити специфіку радянського законотворення в період становлення союзної держави.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження особливостей формування інституту адвокатури в СРСР на етапі становлення союзної держави.

Виклад основного матеріалу

Після жовтневих подій 1917 р. пред-

ставниками партійного керівництва було проголошено курс на ліквідацію всієї судової системи. Декретом про суд № 1, прийнятим 22 листопада 1917 р., ліквідовувалася й адвокатура [4, с. 67]. Ліквідувавши інститут адвокатури, радянська влада разом з тим спробувала забезпечити кожному громадянину право мати захисника своїх інтересів у суді. Згідно з Декретом про суд № 1 до виконання функції захисту в кримінальних справах і представництва в цивільних допускалися всі добросесні громадяни (ст. 3) [8, с. 212]. Проте Декрет не визначав форму організації судового захисту [5, с. 12].

Очевидно, що у перші роки радянської влади відбувалися пошуки найбільш прийнятної форми функціонування системи судочинства. У Декреті судам формально було надано право використовувати раніше чинні закони, якщо вони не були до цього скасовані органами радянської влади і не суперечили «революційній правосвідомості». Однак, у зв'язку з тим, що більшість законодавчих актів царського і тимчасового урядів суперечили офіційним декретам, а також основним положенням програми партії більшовиків, вони, природно, не могли застосовуватися [3, с. 253].

Окрім того, визначався порядок утворення судових органів місцевими радами. З цього випливає, що суди були поставлені в пряму залежність від місцевих органів влади. Останні постійно втручалися в їх роботу, нав'язуючи свої рішення за окремими справами, а також здійснювали спроби розглядати скарги на вироки судів.

У Декреті не вказувалися судові органи, до відання яких відносилися кримінальні справи, що перевищували межі підсудності місцевих судів. Загалом у ньому лише у загальних рисах закріплювалися основи судоустрою і судочинства, що свідчить про відсутність теоретично обґрунтованої концепції побудови радянської судової системи.

Певним кроком у процесі функціонування інституту захисту в радянській судовій системі можемо вважати Інструкцію Народного комісаріату юстиції (НКЮ)

від 19 грудня 1917 р. про організацію при революційних трибуналах колегій правозаступників, які мали право виступати в судовому процесі як обвинувачами, так і захисниками [1, с. 220].

Більш чітка регламентація інституту захисту закладена в Декреті про суд № 2 від 7 березня 1918 р., який поклав основне завдання захисту на колегії правозаступників. У Декреті йшлося, що при Радах робітничих, солдатських, селянських і козацьких депутатів створюється колегія осіб, які мають займатися правозаступництвом як у формі громадського обвинувачення, так і суспільного захисту (ст. 24). В ці колегії вступають особи, які обираються Радами робітничих, солдатських, селянських і козацьких депутатів. Тільки ці особи мають право виступати в судах за плату (ст. 25) [8, с. 219]. Зазначимо, що Ради не тільки обирали членів колегії, але і мали право їх відводу, а це дозволяло не допускати до захисту осіб, негативно налаштованих до радянської влади.

Пошукам форми організації судового захисту та представництва велику увагу приділяли також обласні й губернські з'їзди представників юстиції. Хоча підбір кадрів у колегії проводився під наглядом відділів юстиції губернських виконкомів, у колегії приходили досвідчені представники адвокатури, відомі правозаступники. Це часто викликало супротив радянської влади. Уже 21 жовтня 1920 р. новим Положенням про народний суд, прийнятим ВЦВК, колегії правозаступників ліквідувалися. Тепер захист організовувався в порядку трудової повинності. До неї залучалися всі громадяни, які за своєю професією, освітою, партійним чи службовим досвідом були підготовлені до виконання обов'язків захисників у суді [9, с. 90].

Однак здійснення судового захисту на основі принципу трудової повинності виявилось малопритатним на практиці. Крім захисту в суді, населення потребувало й інших видів правової допомоги. Надавати її за призначенням судових органів було неможливо, і тому це завдання покладалося на відділи юстиції при губернських

виконкомах та консультантів повітових бюро юстиції. Подібна форма організації юридичної допомоги, як показала практика, також виявилася нежиттєздатною [5, с. 12].

Перехід до мирного будівництва значно розширював сферу господарських відносин. Це сприяло змінам в організації судового захисту і судового представництва. Кодифікаційні роботи початку 1920-х років поставили на порядок денний питання про відновлення основних інститутів юстиції, таких, як адвокатура й прокуратура. Партійним керівництвом проголошено, що черговим завданням є запровадження у всіх сферах життя суворих основ революційної законності. Судові установи мали функціонувати відповідно до нових вимог. У рамках підготовки та реалізації судової реформи в травні 1922 року заснувався спеціальний орган нагляду за революційною законністю – радянська прокуратура [7, с. 32].

Одночасно з Положенням про прокуратуру розроблявся проєкт закону про адвокатуру. В ході його обговорення розгорнулася гостра політична боротьба. Як свідчать матеріали III сесії ВЦВК IX скликання, перші кроки, зроблені в правовій сфері, у багатьох партійних функціонерів зустріли не тільки різке засудження, а й протидію. Справа в тому, що у низці проєктів, які розглядалися на губернських з'їздах діячів юстиції, висувалися пропозиції про створення замкнутої корпоративної організації адвокатури, і про «абсолютну» незалежність адвокатури від радянської влади. В одному з проєктів передбачалося створення адвокатської організації із загальнодержавним з'їздом та Радою адвокатів. Очевидно, що в такому випадку контроль з боку влади над вказаними процесами суттєво б зменшувався.

Проєкти автономії адвокатури не вкладалися в загальний курс правової політики радянської влади і були відкинуті, оскільки, як зауважив сучасний дослідник Т. Андрусак, «радянська державно-правова система виключала можливість існування суспільно значимої адвокатури. Вона

діяла в чітко окреслених фахових межах, що виключали будь-який вплив адвоката на громадську думку, його активну національну позицію» [2, с. 18].

Узимку 1922 року на IV Всеросійському з'їзді діячів радянської юстиції прийнято рішення, відмінне від більшості резолюцій губернських з'їздів: вихід адвокатури з-під жорсткого державного контролю визнавався неприйнятним, а принцип найму захисту підсудним – несумісним з основними цілями і практичними завданнями революційного суду, оскільки «для найнятого приватною особою адвоката інтереси приватної особи в ході судового процесу стають вище інтересів матеріальної істини» [6, с. 43].

У ході обговорення проекту Положення про адвокатуру 23 січня 1922 року Малий Раднарком вніс низку поправок, спрямованих на встановлення певної автономії колегії адвокатів від суду й адміністративних органів, перед якими вони повинні були захищати права та інтереси громадян. Зокрема, відповідно до поправок до затвердження належали тільки перші склади колегій. Надалі прийом у колегії нових членів повинен був проводитися самими колегіями. Президії адвокатських колегій мали обиратися колегіями і не підлягали будь-якому затвердженню.

Нова економічна політика зумовлювала необхідність вирішення питання не тільки про зміцнення законності, а й про посилення нагляду за діяльністю державного апарату та правоохоронних органів. Задеклароване прагнення влади забезпечити кожному радянському громадянину-ві право на юридичну допомогу вимагало створення спеціальної організації, здатної дієво здійснювати таку функцію. Ці обставини сприяли відродженню інституту адвокатури. 22 лютого 1922 року було затверджено Проект положення «Про адвокатуру». 26 травня він був схвалений III сесією ВЦВК IX скликання і став законом [6, с. 43].

Відповідно до норм цього Положення члени адвокатських колегій першого складу затверджувалися Президіями гу-

бернських виконкомів рад за поданням губернських судів. У подальшому колегії отримали право відкликання будь-якого члена в місячний термін. Колегії створювалися при народних судах і вели справи за дорученням зацікавлених осіб та за призначенням Президії колегії. Керівництво колегією мала здійснювати президія, що обиралася загальними зборами. Вона мала широке коло повноважень з прийому і виключення членів колегії, розгляду дисциплінарних справ, організації юридичних консультацій.

5 липня 1922 р. НКЮ видав положення «Про колегії захисників», що передбачало створення колегій захисників у цивільних і кримінальних справах при губернських відділах юстиції, згодом – при губернських судах [5, с. 13]. Новий закон передбачав відродження інституту адвокатури на губернському та повітовому рівнях. Здійснення нагляду за діяльністю адвокатських колегій покладалося на суди, прокуратуру і місцеві ради. Місцеві органи влади мали право вето на рішення колегії з прийому нових членів. Колегії адвокатів повинні були висилати в губернський суд та прокуратуру стенограми всіх своїх засідань. Окрім того, президія колегії зобов'язувалася двічі на рік надавати звіти про свою діяльність у губернський суд. Приватна адвокатська діяльність законом не регулювалася.

Потрібно зауважити, що Положення про адвокатуру стало певним кроком уперед хоча б тому, що створювало систему органів судового захисту, здатних кваліфіковано здійснювати свою діяльність у нових умовах. Нові органи отримали певну свободу діяльності, хоча й надалі залишалися під контролем держави.

Влада прагнула ввести максимальну кількість своїх представників до складу колегій. 8 серпня 1922 року представники НКЮ виступили в газеті «Правда» зі статтею, в якій обґрунтували допустимість і принципову бажаність участі представників партії в колегіях адвокатів. 2 листопада 1922 року ЦК РКП (б) видав за підписом В. Молотова спеціальний циркуляр «Про

вступ комуністів в колегію захисників». Характерно, що як і більшість тогочасних документів, які належали до правової сфери (як партійні, так і нормативно-правові), він був складений з відкрито класових позицій.

У циркулярі давалися принципові вказівки, що визначали діяльність комуністів – членів колегій захисників. ЦК РКП (б) вказав, що члени партії в колегіях повинні утворювати фракції, підзвітні губернським комітетам партії. Комуністам у колегіях заборонялося приймати справи про захист «буржуазних елементів» у їх спорах проти державних підприємств і установ [5, с. 14]. Не можна було захищати в судах «явних контрреволюціонерів, розкрадачів майна і хабарників». Окрім того, на них покладалися, по суті, поліцейські обов'язки: бути «органом нагляду за антирадянськими елементами» в колегії адвокатів. Згодом більшовицькі фракції поступово взяли під свій контроль усю діяльність адвокатури.

У подальшому діяльність адвокатури знаходилася під постійним контролем вищих державних і партійних органів. Це ще раз доводить партійно-державну природу радянської адвокатури. Як зауважила з цього приводу Г. Камалова, держава розглядала адвокатуру як щось другорядне, що заважало здійснювати державну владу. Звідси – прагнення контролювати кадровий склад (класова приналежність, партійність) і збереження дієвих важелів перевірки діяльності (звіти, чищення, перевірки й т.д.) [5, с. 13].

Висновки

Організаційно-правові засади формування та діяльності радянської адвокатури на початковому етапі становлення союзнаї держави тісно перепліталися з ідеологією і революційною практикою правлячої партії. Адвокат фактично став представником інтересів соціалістичної держави. Колегії адвокатів усе більш обмежували свою діяльність юридичними консультаціями, а не захистом інтересів клієнта в суді.

Література

1. Акинина Н. Ю., Исакова А. М. История развития института бесплатной юридической помощи в России / Н. Акинина // Вестник Югорского государственного университета. – 2016. – Вып. 1 (40). – С. 219–224.
2. Андрусак Т. Г. Адвокаты та їх роль у розвитку української правової думки / Т. Андрусак // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2013. – С. 14-18.
3. Бабенко В. Н. Проблемы формирования советской системы правосудия (1917–1920) / В. Бабенко // Россия и современный мир. – 2017. – № 3(96). – С. 250-259.
4. Верещагина А. В. Декрет № 1 о суде: история подготовки и его содержание / А. Верещагина // Судебная власть и уголовный процесс. – 2017. – № 3. – С. 61-70.
5. Камалова Г. Т. Характер деятельности советской адвокатуры в годы НЭПа / Г. Камалова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. – 2015. – № 3. – Т. 15. – С. 12–18.
6. Камалова Г. Т., Камалов Е. Б. Организационно-правовые основы формирования советской адвокатуры / Г. Камалова, Е. Камалов // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. – 2006. – № 5. – С. 42-46.
7. Шагланова А. Н. К вопросу об образовании и становлении советской прокуратуры в 20-30 гг. XX века / А. Шагланова // Омский научный вестник. – 2004. – 4(29). – С. 31-33.
8. Шпаковский Ю. Г., Потапчук И. В. Декреты о суде № 1, 2, 3 / Ю. Шпаковский, И. Потапчук // Вестник Университета имени О. Е. Кутафина. – 2018. – № 4. – С. 210-223.
9. Юношев С. В. Очерк развития адвокатуры в России / С. Юношев // Юридический вестник Самарского университета. – 2018. – № 1. – Т.4. – С. 88-92.